

الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لكردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البدائية والتاريخية الفارسية والعربية

الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لكردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء
المصادر البدائية والتاريخية الفارسية والعربية

سامان كريم محمود

ماجستير، مدرس مساعد

الكلية التقنية/كفرى، جامعة گرميان التقنية

saman.karim@gpu.edu

سركو صالح غفور

ماجستير، مدرس مساعد

كلية علوم، جامعة گرميان

sarko.info@gmail.com

الكلمات المفتاحية: الجغرافيا التاريخية، كردستان، إقليم فارس، التحولات الإدارية، المصادر التاريخية.

كيفية اقتباس البحث

محمود ، سامان كريم ، سركو صالح غفور ، الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لكردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البدائية والتاريخية الفارسية والعربية، مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية، ٢٠٢٦، المجلد: ١٦، العدد: ٨ .

هذا البحث من نوع الوصول المفتوح مرخص بموجب رخصة المشاع الإبداعي لحقوق التأليف والنشر (Creative Commons Attribution) تتيح فقط للآخرين تحميل البحث ومشاركته مع الآخرين بشرط نسب العمل الأصلي للمؤلف، ودون القيام بأي تعديل أو استخدامه لأغراض تجارية.

Registered مسجلة في
ROAD

Indexed فهرسة في
IASJ

Administrative Transformations and Historical Geography of Kurdistan and Fars: A Comparative Analysis of Persian and Arabic Historiographical and Geographical Texts

Saman Karim Mahmood

M.Sc., Assistant Lecturer

Kifri Technical College, Garmian Polytechnic University

Email: saman.karim@gpu.edu

Phone: +964 770 146 5351

Sarko Salih Ghafoor

M.Sc., Assistant Lecturer

College of Science, University of Garmian

Email: sarko.info@gmail.com

Phone: +964 771 757 5623

Keywords : Historical Geography, Kurdistan, Fars Province,
Administrative Transformations, Historical Sources

How To Cite This Article

Mahmood , Saman Karim , Sarko Salih Ghafoor , Administrative
Transformations and Historical Geography of Kurdistan and Fars: A
Comparative Analysis of Persian and Arabic Historiographical and
Geographical Texts, Journal Of Babylon Center For Humanities Studies,
August 2026, Volume:16, Issue 8.

This is an open access article under the CC BY-NC-ND license
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.](http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Abstract:

This study presents a comparative academic investigation into the historical geography and administrative transformations of Kurdistan and the Fars province across the Sasanian, Seljuk, and Ilkhanid eras, drawing upon a valuable collection of primary Arabic and Persian sources. The core research problem focuses on tracing the conceptual, semantic, and administrative evolution of the term "Kurd" and the designation

الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لكردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

"Kurdistan." It examines how these terms shifted from representing a socio-economic lifestyle (pastoralism and nomadism) and a Sasanian division based on Kurdish tribal districts (*rumum*) in Fars, to establishing an independent administrative, territorial, and financial province with defined borders during the Seljuk and Ilkhanid periods. Utilizing a comparative historical-analytical methodology, the study balances and traces developments within geographic, historical, and literary texts.

The findings reveal that Kurdistan's geographic and administrative identity was the product of long-term historical, demographic, and political accumulations, rather than an isolated or unilateral political decision. Furthermore, Ghazan Khan's financial and territorial reforms, along with demographic shifts following the Mongol invasion, played a crucial role in reconstructing the region's administrative framework, material resources, and financial realities. The study also conducts a comparative analysis of works such as *Farsnameh* and *Nuzhat al-Qulub* alongside *Sharafnameh* to elucidate ethnic, historical, and administrative dimensions, while scientifically identifying lost geographic sites of the Ilkhanid era that suffered from textual corruption. The paper concludes by highlighting the significance of comparative readings of primary sources to comprehend the spatial identity of Kurdistan and Fars in Islamic history.

الملخص:

تُعد هذه الدراسة بحثاً علمياً مقارناً في الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لكوردستان وإقليم فارس بين العهود الساسانية، السلجوقية، والإيلخانية، بالاعتماد على مجموعة من المصادر والنصوص الأصلية القيمة باللغتين العربية والفارسية. تتمثل الإشكالية المحورية للبحث في تتبع التحول المفاهيمي، الدلالي والإداري للفظ (كورد) ومصطلح (كوردستان)؛ وكيف تأرجح من مجرد وصف اجتماعي-اقتصادي (الرعي والترحال) وتقسيم ساساني قديم يعتمد على الرموم العشائرية الكوردية في فارس، إلى تأسيس ولاية إدارية، ترابية ومالية مستقلة ذات حدود واضحة في العهدين السلجوقي والإيلخاني. تعتمد منهجية هذا البحث على المنهج التاريخي-التحليلي المقارن بغرض الموازنة وتتبع تطور النصوص الجغرافية، التاريخية والأدبية. وتوضح نتائج البحث أن الهوية الجغرافية والإدارية لكوردستان كانت ثمرة تراكمات تاريخية، ديموغرافية وسياسية طويلة المدى، ولم تكن نتاج قرار سياسي وإداري أحادي الجانب أو معزول. وقد لعبت إصلاحات غازان خان المالية والبلدانية والتحولت الديموغرافية عقب الغزو المغولي دوراً بارزاً في إعادة تشكيل الكيان الإداري، الموارد المادية والواقع المالي للمنطقة. كما يقدم البحث دراسة مقارنة بين نصوص مثل "فارس نامه" و"نزهة القلوب" مع "شرفنامه" لاستجلاء الأبعاد الإثنية، التاريخية والإدارية، وتحقيق جغرافية المواضع المفقودة في العهد الإيلخاني والتي تعرضت للتصحيف والتحريف. ويخلص البحث إلى أهمية القراءة المقارنة للمصادر الأصلية لفهم تشكّل الهوية المكانية لكوردستان وإقليم فارس في التاريخ الإسلامي. تعتمد هذه الورقة البحثية على مناهج تاريخية تحليلية مقارنة، من خلال تتبع آليات

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

التحوليات المعرفية والجغرافية للنصوص. ويتوقف ذلك على مستوى استكشاف المصطلح في سياقه الزمني وتداعياته، ومستوى تحليل البنى الوصفية الطبوغرافية والديموغرافية ضمن النصوص والخرائط التاريخية المقارنة.

جوگرافیای میژووی و گۆرانکارییه کارگیژییه کانی کوردستان و هه‌ریمی فارس؛ توێژینه‌وه‌یه‌کی به‌راوردکاری له‌ژێر رۆشنایی سه‌رچاوه‌ جوگرافی و میژووییه‌ فارسی و عه‌ره‌بییه‌ کاندای سامان کریم محمود

ماستره‌، مامۆستای یاریده‌ده‌ر
کۆلیجی ته‌کنیکی کفری، زانکۆی پۆلیته‌کنیکی گه‌رمیان
saman.karim@gpu.edu
009647701465351

سرکو صالح غفور
ماستره‌، مامۆستای یاریده‌ده‌ر
کۆلیجی زانست، زانکۆی گه‌رمیان
sarko.info@gmail.com
009647717575623

پوخته:

ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ لیکۆڵینه‌وه‌یه‌کی زانستی به‌راوردکارییه‌ له‌سه‌ر جوگرافیای میژووی و گۆرانکارییه‌ کارگیژییه‌ کانی کوردستان و هه‌ریمی فارس له‌ نێوان سه‌رده‌مه‌کانی ساسانی، سه‌لجووقی و ئیله‌خانیادا، که‌ تێیدا پشتی به‌ کۆمه‌لێک سه‌رچاوه‌ و ده‌قی ره‌سه‌نی عه‌ره‌بی و فارسی به‌ نرخ به‌ستوه‌. کێشه‌ی سه‌ره‌کی توێژینه‌وه‌یه‌که‌ له‌ شوێنکه‌وتی گۆرانی چه‌مکی، واتایی و کارگیژی واژه‌ی (کورد) و زاراوه‌ی (کوردستان) چ‌ ده‌بیته‌وه‌؛ که‌ چۆن له‌ پێناسه‌یه‌کی ته‌نها کۆمه‌لایه‌تی- ئابووری (مه‌رداری و کۆچه‌ری) و دابه‌شکاری کۆنی ساسانی سه‌ر به‌ ره‌مه‌ هۆزایه‌تییه‌ کوردیه‌ کانی فارس، گۆراوه‌ بۆ دامه‌زراندنی ویلایه‌تیکی کارگیژی، خاکی و دارایی سه‌ربه‌خۆ له‌ سه‌رده‌مه‌کانی سه‌لجووقی و ئیله‌خانیادا که‌ خاوه‌نی سنووریکی روون بوو. میتۆدۆلۆژی ئهم توێژینه‌وه‌یه‌ له‌سه‌ر شیوازی میژووی-شیکاری به‌راوردکاری داده‌مه‌زریت به‌ مه‌به‌ستی هاوسه‌نگکردن و به‌دواداچوونی گۆرانی ده‌قه‌ جوگرافی، میژووی و ئه‌ده‌بییه‌کان.

ئه‌نجامه‌کانی توێژینه‌وه‌یه‌که‌ روونی ده‌که‌نه‌وه‌ که‌ ناسنامه‌ی جوگرافی و کارگیژی کوردستان به‌ره‌می که‌له‌که‌بوونیکی میژووی، دیمۆگرافی و سیاسی درێژخایه‌ن بووه‌ نه‌ک بپاریکی سیاسی و کارگیژی تاک لایه‌ن و دا‌پراو. چاکسازییه‌ دارایی و کارگیژییه‌ کانی غازان خان و گۆرانکارییه‌ دیمۆگرافییه‌ کانی دوا‌ی هێرشی مه‌غۆله‌کان رۆڵێکی به‌رچاویان له‌ دووباره‌ بنیاتنه‌وه‌ی کایه‌ی کارگیژی، سه‌رچاوه‌ مادییه‌کان و بارودۆخی دارایی ناوچه‌که‌دا بینیوه‌. هه‌روه‌ها توێژینه‌وه‌یه‌که‌ به‌راوردکاری له‌ نێوان ده‌قه‌کانی وه‌ک "فارسانمه‌" و "نزّه القلوب" له‌گه‌ڵ "شه‌ره‌فنامه‌" دا ده‌کات بۆ ده‌رخستنی ره‌هه‌نده‌ نه‌ته‌وه‌یی، میژووی و کارگیژییه‌کان و ساغکردنه‌وه‌ی زانستی ناوی ئه‌و شوێنه‌ جوگرافییه‌ ونبووانه‌ی سه‌رده‌می ئیله‌خانی که‌ تووشی شیواندنی ده‌ق بوونه‌ته‌وه‌. توێژینه‌وه‌یه‌که‌ تیشک ده‌خاته‌ سه‌ر گرنگی خۆیندنه‌وه‌ی به‌راوردکارانه‌ی سه‌رچاوه‌ بنه‌ره‌تییه‌کان

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

بۆ تێگه‌یشتن له چه‌مک و دارشتنی ناسنامه‌ی شوێنی کوردستان و هه‌ریمی فارس له میژووی ئیسلامیدا.

کلێله وشه‌کان: جوگرافیای میژووی، کوردستان، هه‌ریمی فارس، گۆرانکاری کارگیر، سه‌رچاوه میژووییه‌کان.

پێشه‌کی

جوگرافیای میژووی ناوچه شاخاوییه‌کان و سنووره‌کان له رۆژه‌لاتی ئیسلامیدا به یه‌کیک له دژووترین و ئالۆزترین بواره‌کانی توێژینه‌وه داده‌نریت، ئه‌مه‌ش به‌هۆی تێکه‌ڵبوونی داتا ئیتنیکیه‌کان (نه‌ته‌وه‌یه‌کان) له‌گه‌ڵ شیوازه‌کانی بژێوی ژیان و گۆرانکارییه‌ کارگیریه ئیمپراتۆرییه‌کاندا. هه‌ریمی فارس و عێراق عه‌جهم (ویلایه‌تی چیاکانی کۆن-ولایه‌ الجبال القدیمه) گۆره‌پانیکی جوگرافی بوون بۆ له‌دایکه‌بوونی ئه‌و هێزه سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی که به‌شدارییان له دارشتنی میژووی ناوچه‌که‌دا کردووه. له‌م کایه جوگرافییه به‌رفراوانه‌دا که له سنووری خوزستان و دوورگه‌ی فوراته‌وه تا ئازهربايجان و هه‌مه‌دان درێژ ده‌بێته‌وه، کورد وه‌ک کاراکته‌ریکی دیموگرافی و جوگرافی سه‌ره‌کی ده‌رکه‌وتوو، که پێگه قه‌ڵاکانیان له زنجیره‌ چیاکانی زاگرو و رهمه سه‌خته‌کانی فارسدا چڕ ببوونه‌وه.

گرنگی جوگرافیای میژووی کوردستان ته‌نها له‌سه‌ر لیکۆلینه‌وه‌ی سنووره‌کان و هه‌ریمه‌کان ناوه‌ستیت، به‌لکو درێژ ده‌بێته‌وه بۆ رافه‌کردنی په‌یوه‌ندی نیوان ژینگه‌ی سروشتی و گۆرانکارییه سیاسی و کارگیریه‌کان که هه‌ریمه‌که له سه‌رده‌مه ئیسلامیه‌کاندا به‌خۆیه‌وه بینویه‌تی. شوێنی شاخاوی کوردستان هۆکاریکی سه‌ره‌کی بووه له پێکه‌ینانی که‌سایه‌تی میژووی و به‌رده‌وامی تایبه‌تمه‌ندییه کارگیر و سیاسیه‌که‌یدا، ئه‌مه‌ش به‌روونی له‌گیرانه‌وه عه‌ره‌بی و فارسیه‌کاندا ره‌نگی داوه‌ته‌وه.

جوگرافیای میژووی و دابه‌شکارییه خاکییه‌کانی ناوچه‌که به وه‌رچه‌رخانه میژووییه یه‌کلاکه‌ره‌وه‌کاندا تێپه‌ریون؛ له کاتێکدا پێکهاته‌ی کارگیریی ساسانی پشتی به سیستمی کوره (ناوچه) کلاسیکییه‌کان و رهمه هۆزه کوردیه‌کان ده‌به‌ست بۆ ملکه‌چکردنی دارایی و سه‌ربازیی دانیش‌تووانی چیاکان. به‌لام، سه‌رده‌می سه‌لجوقی و ئیلخانی شایه‌تی له‌دایکه‌بوونی قه‌واره خاکییه نوێیه‌کان بوون وه‌ک ویلایه‌تی کارگیر (کوردستان)، ئه‌مه‌ش ره‌نگدانه‌وه‌ی خواستی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی بوو له به‌یاساییکردنی باجه‌کان و دا‌بینکردنی ئاسایشی رێپه‌وه ستراتیژییه‌کانی نیوان به‌رزاییه‌کانی ئێران و ده‌شته‌کانی میژووتامیا.

کێشه‌ی توێژینه‌وه

کێشه‌ی سه‌ره‌کی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه بریتیه له شوێنه‌که‌وتنی گۆرانی چه‌مکی و ده‌روازه‌ی بۆ واژه‌ی (کورد) و زاراوه‌ی (کوردستان) له رووی جوگرافی و کارگیریه‌وه له رێگه‌ی به‌راوردکردنی دوو تێروانی جیاوازه‌وه: دابه‌شکاری کۆنی ساسانی که پشتی به رهمه هۆزه کوردیه‌کان له ناو پێنج کوره‌که‌ی هه‌ریمی فارسدا ده‌به‌ست، و دابه‌شکاری نوێی سه‌لجوقی و ئیلخانی که دانی به کوردستاندا نا وه‌ک ویلایه‌تیکی کارگیر و دارایی سه‌ربه‌خۆ که خاوه‌نی سنووریکی روون بوو. له‌م کێشه‌یه‌وه ئه‌م پرسیارانه‌ی خواره‌وه سه‌رچاوه ده‌گرن:

١- چۆن واتای وشه‌ی (کورد) له سه‌رچاوه میژووی و جوگرافییه سه‌ره‌تاییه‌کانی ئیسلامدا له نیوان واتای کۆمه‌لایه‌تی-ئابووری (کوچه‌ری و مه‌رداری) و مانای ره‌گه‌زی-نه‌ته‌وه‌ییدا یاری کردووه؟

الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لکردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

٢- پالنه ره سیاسي و داراییه کان له پشت دامه زرا ندنی ویلایه تی کارگیر یی (کردستان) له سه رده می سه لجو و قیدا چی بوون، و چون سنوور و کهرتی باجه کان له سه رده می ئیلخانی دا گه شه یان کرد وه ک نه وه ی قه زویی له (نزهة القلوب) دا دؤکیومینتی کردووه؟

٣- شیواندنی دیموگرافی و جهنگه سیاسیه کانی ناو کتیی (جامع التواریخ) ی هه مه دانی چون به شداریان کرد له دووباره دارشته نه وه ی پیکهاته ی خاکی و دارایی ناوچه که دا؟

گرنگی توئینه وه

گرنگی ئه م توئینه وه یه له م لایه نانه ی خواره ودا چر ده بیته وه:

- **گرنگی میتودۆلۆژی:** توئینه وه که به ره بهستی تاکلایه نی مه عریفی ده شکینیت له رینگه ی هاوسه ننگردنیکی وردی نیوان چوار سه رچاوه ی بنه رته تی ته واوکه ری یه کتر (ئه ده بی، جوگرافی، و میژووی)، و خۆلادان له پشت به ستنی زۆر به یه ک سه رچاوه.

- **گرنگی فیلولۆژی و جوگرافی:** توئینه وه که به شداره له ساغکردنه وه ی زانستی ورد بو شوینه جوگرافی و میژوویه ونبووه کان (ناوی پیکه کان) له کردستان دا که تووشی شیواندن و به لاری دا بردن بوونه ته وه، ئه مه ش ده رفه ت به توئهرانی هاوچه رخ ده دات نه خشه ی خاکی به وردی بپشکن.

- **هه لوه شانده وه ی چه مکه کان:** یارمه تی جیا کردنه وه ی زانستی یه کلاکه ره وه ده دات له نیوان وه سفی میژووی ره سه نی بواره که و خویندنه وه ئایدیۆلۆژییه دواتره کان که چه مکه هاوچه رخه کان ده سه پین به سه ر ده فه کانی سه ده کانی ناوه راستا.

ئامانجه کانی توئینه وه

ئه م توئینه وه یه هه ولی به دیهینانی ئه م ئامانجه نه ی خواره وه ده دات:

١- چاودێر یکردنی په ره سه ندنی واتای واژه ی (کورد) له رووی ئه فسانه بی، ئیتنی (نه ته وه بی) و کۆمه لایه تییه وه له تۆماره میژوویه ئیسلامیه کاندا.

٢- شوینکه و ته ی پیکهاته ی خاکی هه ری می فارس و شیکردنه وه ی تیکه لبوونی دارایی و کۆکردنه وه ی باج بو ره مه کوردیه کان و هۆزه کانی شوانکاره له سه رده می سه لجو و قیدا.

٣- لیکۆئینه وه له هۆکاره کانی سه ره ه لانی ویلایه تی کارگیر یی (کردستان) و دیاریکردنی هیله کانی سنووری جوگرافی و مه لبه نده کانی باج له سه رده می ئیلخانی دا.

٤- پشککه شکردنی لیکۆئینه وه یه کی جوگرافی پراکتیکی بو شوینه ونبووه کان (ناوی پیکه کان) که له ده ستنووسه ئیلخانییه کاندا ها توون.

میتودۆلۆژی توئینه وه

توئینه وه که پشت به میتودی میژووی-شیکاری به راوردکار ده به ستیت، له رینگه ی به دوا دا چوونی میکانیزمه کانی وه رچه رخی مه عریفی و خاکی بو ده فه کان. ئه مه ش به یی ئاستی به دوا دا چوونی زاراواکه له چوارچیوه ی کاتی و ده رئه نجامه ده روازه ییه کانی دا و ئاستی شیکردنه وه ی پیکهاته ی وه سفی تۆبۆگرافی و دیموگرافی له ناو ده ق و نه خشه میژوویه به راوردکاریه کاندا.

ته وه ری یه که م: په ره سه ندنی واتای واژه ی (کورد) له سه رچاوه سه ره تاییه کانی ئیسلامدا

١- گۆرانی واتای له نیوان په گه ز و شیوازی ئابووری (کوچه ری):

سه رچاوه میژووی و جوگرافییه سه ره تاییه کانی ئیسلام ئاماژه به وه ده که ن که واتای واژه ی (کورد) له سه ده کانی یه که می ئیسلامیدا نه گۆر نه بووه، به لکو له چه ندین چوارچیوه ی جیاوازا

به کارهاتوو که زۆرجار به ستراوتهوه بهو کۆمه لانهی که له ژینگه شاخاوبیه کاندای نیشتهجی بوون و خهريکی مه پداری و کۆچه ری بوون، هه نديک جاری تریش وهک کۆمه لگه خاوه ن شارستانییه هه ریمیه جیاوازه کان وه سف کراون (سعیدی وزرگری، ٢٠١٧).

ئهم هه مه جۆرییه له به کارهیناندا رهنگدانه وهی جیاوازی میتۆدی میژوونووسان و جوگرافینوسانه له وه سفکردنی دانیشتوواندا، ئه مهش وا ده خوازیت زاراوه که له چوارچێوه ی کاتی و جوگرافی خۆیدا لیکدێته وه و خۆمان به دوور بگرین له سه پاندنی چه مکه نه ته وه ییه هاوچه رخه کان به سهر ده قه کانی سه ده کانی ناوه راستدا (الطبری، ١٩٦٧؛ الإصطخري، ١٩٦١).

سه رچاوه سه ره تاییه کان پیناسه یه کی فه رمی (زاراوه یی) بۆ واژه ی (کورد) ناخه نه روو، به لکو له چوارچێوه ی باسکردنی رووداوه سیاسی و سه ربازییه کاندایان له کاتی وه سفکردنی ناوچه شاخاوبیه کان و دانیشتووانه کهیدا به کاری ده هین. له گیرانه وه کانی (ته به ری و مه سعودی) دا ده بینیت که به کارهینانی زاراوه که زیاتر به ستراوته وه به رووبه ری جوگرافی و ئه وه کۆمه لانه ی له چیاکانی فارس و ناوچه ی شاخاوبیه نیشتهجی بوون، نهک وهک پیناسه یه کی ئیتی (ره گه زی) به یی چه مکي هاوچه رخ. ئه مهش له لایه ن به ره مه جوگرافیه یه کانی تره وه پشتراست ده کړیته وه که ته رکیزیان له سهر دابه شبوونی دانیشتووان و ریگان و هه ریمه کان کردووه به یی چوونه ناو دابه شکارییه نه ته وه ییه ورده کانه وه (المسعودی، ١٩٣٨ ج ٢؛ ابن حوقل، ١٩٩٢).

توێژینه وه نوێیه کان جهخت له وه ده که نه وه که گه شه سه ندنی واتای واژه ی (کورد) له سه رچاوه ئیسلامیه کاندای نا کریت له گۆرانکارییه سیاسی و کۆمه لایه تییه کانی ناوچه شاخاوبیه کانی ئێران و عێراق جیا بکړیته وه. زاراوه که به شیوه یه کی په به ند له واتای کۆمه لایه تی و جوگرافیه وه به ره و تیگه یشتنیک زیاتر به ستراو به ناسنامه ی هه ریمیه وه گۆراوه، له گه ل به رده وامبوونی جیاوازی روون له ئیوان به کارهینانی میژوونووسان و جوگرافینوساندا (نیکیتین، ١٩٩٢؛ سعیدی ووزیرگری، ٢٠١٧).

به م شیوه یه، سروشتی توێژگری قه لا و چیا سه رکه شه کانی زاگروس شیوازیکی ئابووری دیاریکراوی سه پاندوو که وایکردوو واژه ی (کورد) وهک پیناسه یه کی کۆمه لایه تی-ئابووری به کاریت پش ته وه ی ره هه نديکی سیاسی و ره گه زی یه کگرتوو به ده سه ته ییت له ده وروبه ری سه ده ی حه وته یی کۆجیدا (سعیدی وزرگری، ٢٠١٧).

٢- ره چه له که ئه فسانه ییه کان و چه سپاندنی شوناسی کوردی:

ده سه ته بۆری رۆشنیری کورد و عه ره ب هه ولێانداه بوونی کورد له کایه ی ئاگای ئیسلامیدا له ریگه ی شه جه نامه ی ره چه له کی (شجرات نسب) جیاوازه وه تیگه ل بکه ن:

- **ره چه له کی عه ره ی یه مه نی:** هه ولی ده دا ره چه له کی کورد بگه رینیتته وه بۆ هۆزیکی عه ره یی (کورد کوری مه رد کوری سه عسه عه ی کوری هه وازن) بۆ ئاسانکاری تیگه لکردنی سه رکرده سه ربازییه کانیان له چوارچێوه ی سیستمی عه باسیدا (الخلیل، ٢٠١٣).

- **ره چه له کی ئه فسانه یی:** گیرانه وه یه ک که ره چه له کی کورد ده گه رینیتته وه بۆ ئه و جنۆکانه ی که له ده رباری حه زه رتی سوله یمان رایانکردبوو (المسعودی، ١٩٣٨ ج ٢).

به رامبه ر به مه، سه رچاوه دواتره کان، به تایبه تی کتیی (شه ره فنامه ی) به دلیسی، گونجاندنیک زانستی واقعی ده خاته روو که کورد دابهش ده کات به سهر لقه جوگرافی و زمانه وانیه هاوگونجاوه کانی وهک: کرمانج، لور، گۆران، و که له و، ئه مهش سه لمینه ری گه لاله بوونی ناسنامه یه کی نه ته وه یی دیاریکراوه به تیپه ربوونی کات و جیابوونه وه ی له تیگه لبوونی پشوو ی

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

زاراوه كه له گه‌ل وشه‌ی (مه‌ردار و شوانكاره‌كان) (بدلیسی، ۱۳۷۷ش؛ سعیدی وزرگری، ۲۰۱۷).

له‌ی رووی میتۆدۆلۆژییه‌وه، ناکرێت ئەم رەچە‌له‌كانه‌ وه‌ك راستی می‌ژووی یه‌كلاكه‌ره‌وه ته‌ماشایه‌ بك‌رێن. چونكه‌ نوێه‌رایه‌تی شیوازیکی باو ده‌كه‌ن له‌ کتێبه‌كانی رەچە‌له‌کناسی و ئەده‌بی می‌ژووی ئیسلامیدا كه‌ هه‌ولیان ده‌دا رەچە‌له‌کی کۆمه‌له‌ جیاوازه‌كان رافه‌ بکه‌ن و بیبه‌ستنه‌وه به‌ رەچە‌له‌كه‌ ناسراوه‌كانی ناو سیستمی کۆلتووری ئیسلامیه‌وه. كه‌واته به‌های راسته‌قینه‌یان له‌ ئاشکراکردنی تیروانیی نووسه‌رانه‌ بۆ شوناس و سه‌ربه‌خۆبوون ده‌رکه‌وتوه‌، نه‌ك له‌ خستنه‌رووی به‌لگه‌یه‌کی می‌ژووی یه‌كلاكه‌ره‌وه له‌سه‌ر رەچە‌له‌کی کورد، ئەمه‌ش هاوته‌ریبه‌ له‌گه‌ل ئەوه‌ی توێژینه‌وه‌ی نوێه‌كان له‌سه‌ر جیاوازی نیوان گێڕانه‌وه‌ی رەچە‌له‌کی و واقعی می‌ژووی پشتراستی ده‌که‌نه‌وه‌ (الخلیل، ۲۰۱۳؛ سعیدی و وزرگری، ۲۰۱۷).

ئهو تیروانینه‌ له‌گه‌ل راستیه‌ی می‌ژوویه‌کانیشدا یه‌ك ناگره‌وه‌. به‌ پشته‌ستن به‌ به‌لگه‌ی زمانه‌وانی و می‌ژووی، ئەوه‌ خراوته‌ روو كه‌ کورد نه‌وه‌ی راسته‌وخۆی (ماده‌كان Medes) ن. کۆچی هۆزه ئێرانییه‌كان بۆ زنجیره‌ چیاکانی زاگرووس له‌ هه‌زاره‌ی یه‌که‌می پێش زاییندا، بووه‌ بنه‌مای سه‌ره‌کی پێکهاتنی نه‌ته‌وه‌ی کورد. زمانی کوردی پاشماوه‌ی راسته‌وخۆی ئهو دیالیکته‌ مادییه‌یه‌ كه‌ له‌ سه‌رده‌می کۆندا له‌ ناوچه‌کانی باکووری رۆژاوی ئێران و زاگرووسدا قسه‌ی پێ ده‌کرا (Minorsky, 1986, Vol. V).

تۆماره‌کانی می‌ژوونووسی یۆنانی (زه‌ینه‌فۆن Xenophon) له‌ سالی ۴۰۰ ی پێش زایین، ناوی هۆزه‌ شاخاویه‌کانی به‌ (کاردۆخی Carduchoi) ی هێناوه‌ له‌ ناوچه‌ی ده‌ورووبه‌ری کتیی جودی. هه‌روه‌ها هۆزه‌ کۆچه‌رییه‌کانی (کیرتی Cyrtii) می‌ژوونووسانی وه‌ك پۆلیبیوس (Polybius) و سترابۆ (Strabo) له‌ ناوچه‌کانی میدیا و فارس ناویان هێناون. بۆیه، واژه‌ی (کورد) له‌ رووی زمانه‌وانیه‌وه‌ له‌م ناوانه‌وه‌ په‌ره‌ی سه‌ندوه‌ (Minorsky, 1986, Vol. V).

ته‌وه‌ری دووهم: دیمه‌نی جوگرافی و کارگێری هه‌ریمی فارس و نیشته‌جێیه‌کانی کورد
۱- کوره‌ (ناوچه‌)کانی هه‌ریمی فارس و تیکه‌ل‌بوونی دارایی رهمه‌ کوردیه‌کان:

هه‌ریمی فارس به‌ یه‌کیک له‌ گرنه‌ترین هه‌ریمه‌ کارگێرییه‌کانی ئێران داده‌نرێت له‌ سه‌رده‌می ساسانییه‌وه‌. پاش فه‌تی ئیسلامیش، به‌هۆی جێگیر پێکهاته‌ کارگێری و ئابوورییه‌که‌یه‌وه‌، پێگه‌ی خۆی پاراست. سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌بیه‌ سه‌ره‌تاییه‌کان ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌که‌ن كه‌ موسلمانان دوا‌ی ملکه‌چکردنی هه‌ریمه‌که‌، زۆریه‌ی دابه‌شکارییه‌ کارگێرییه‌ ساسانییه‌کانیان هێشته‌وه‌ و تیکه‌ل به‌ سیستمی کارگێری ده‌وله‌تی ئیسلامیه‌یان کرد. فه‌تی شاره‌کانی فارس له‌ رێگه‌ی تیکه‌له‌یه‌ک له‌ ئاشتی و جه‌نگه‌وه‌ بووه‌، و به‌رپه‌رمانیان به‌رده‌وام بووه‌ له‌ رێگه‌ی هێشته‌وه‌ی ژماره‌یه‌ک له‌ سیستمه‌ ناوخۆیه‌کان له‌ به‌رامبه‌ر پێدانی خه‌راج و جزییه‌دا (البلاذری، ۱۹۵۶). ئەمه‌ش به‌رده‌وامی ئهو کوره‌ (ناوچه‌) کارگێرییه‌کانی روون ده‌کاته‌وه‌ که‌ (ئێین به‌لخی) دوا‌ی چه‌ندین سه‌ده‌ وه‌سف کردوون. (ئێین به‌لخی)ی روونیده‌کاته‌وه‌ که‌ هه‌ریمی فارس له‌ پێنج ناوچه‌ی (کور) سه‌ره‌کی پیکدیت که‌ ئه‌وانیش: ته‌ختر، شاپوور، ئه‌رده‌شیرخوره‌، دارابجه‌رد و ئه‌رجه‌ن، که‌ دابه‌شکارییه‌که‌ رهنه‌گدانه‌وه‌ی به‌رده‌وامی رێخستنه‌ کارگێرییه‌کانه‌ که‌ سه‌رچاوه‌که‌یان بۆ سه‌رده‌می ساسانی ده‌گه‌رێته‌وه‌. به‌لام، له‌ چوارچێوه‌ی کارگێری ئیسلامیدا سه‌رله‌نوێ به‌کارهێنانه‌ته‌وه‌ (ابن البلی، ۲۰۰۱).

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

كورد لهم دهقه دا وهك پيکهاتهيه کي نامۆ ده رناکه ویت، به لکو له ریگهی (رهمه کوردیه کانه وه) تیکه لی جوگرافیای دارایی و کارگیری هه ریمه که بوون (رهم واته نیشته جیگهی هۆزی کوردی قه لابه ند له چیاکاندا) (ابن البلی، ۲۰۰۱):

-رهمی جیلوی (رم جیلویه): به یه کیک له گه وره ترین رهمه کان و ده و له مه ندرینیان له رووی دارایی و ده سه لاته وه داده نریت.

-رهمی لوالجان (رم اللوالجان): ده که ویتته ناوچه شاخاوییه سه خته کانی ناوچه ی ته ختر.

-رهمی دیوان، رهمی کاریان و رهمی بازنجان (رم الديوان، ورم الکاريان، ورم البازنجان).

ئهم رهمانه نوینه رایه تی یه که ی جوگرافی روونیان ده کرد که ئهرکی دارایی دیاریکراویان له سه ر بوو که ده بوو بدریت به دیوانی باجی سه ره کی له شیراز، ئهمه ش نیشاندهری تیکه لیبوونی به شیک له کۆمه لگه کوردیه کانه له پیکهاته ی کارگیری فارسدا. ئهو ئاماژانه ی (ئین به لخی) له سه ر رهمه کوردیه کان باسی کردوو، ده ریده خه ن که ئهم یه کانه ته نها کۆمه له ی هۆزایه تی دابراو نه بوون، به لکو به ستراونه ته وه به هه ردوو سیستمی کارگیری و دارایی هه ریمه که وه، به و پیه ی ئهرکی باجدانی دیاریکراویان له سه ر بووه و به شدارییان له پاراستنی ریگان و ریره وه شاخاوییه کاند کردوو. ئهمه ش نیشاندهری تیکه لیبوونی چه ندين کۆمه له ی کوردیه له پیکهاته ی کارگیری هه ریمی فارسدا له گه ل پاراستنی تایبه ته ندییه ناوخویه کانیاندا، که ره نگدانه وه ی جۆری په یوه ندی نیوان ده سه لاتی ناوه ندی و کۆمه لگه شاخاوییه کانه له سه رده می سه لجوو قیدا (ابن البلی، ۲۰۰۱).

۲-هۆزه کوردیه شوانکاره کان و وه رچه رخانه سیاسیه کانیان:

(ئین به لخی) به شیک تایبه ت ته رخان ده کات بۆ لیکۆلینه وه له ره چه له ک و جوگرافیای هۆزه کانی شوانکاره ی کورد له ولاتی فارسدا. تیتیدا روونیده کاته وه چۆن ئهم هۆزانه سه خته ی چیاکانی رۆژه لاتی فارسیان به کاره ی ناوه بۆ دروستکردنی قه لا و په ناگهی به هیز که ریگر بووه له ملکه چکردنیان به ئاسانی له لایه ن ده سه لاته ناوه ندییه کانه وه (ابن البلی، ۲۰۰۱).

کتیبه که میژووی پیکدادانی شوانکاره له گه ل ده و له تی سه لجووقی نویدا ده گیریتته وه، به تایبه تی رووبه روو بوونه وه کانیان له گه ل سوئتان (ئالپ ئه رسه لان) و وه زیره که ی (نیزامولملوک) دا و چۆن شوانکاره کان توانیویه به هۆی قه لا به هیزه کانیانه وه دانپیدانی فه رمی به میرنشینه سه ربه خۆکه یاندا له دارابجه رد و ته ختردا به ده ست به یین، تا بینه لایه نیک سهره کی له دارشتنی نه خشه ی سیاسی و دارایی باشوور و رۆژه لاتی فارسدا (ابن البلی، ۲۰۰۱).

گیرانه وه که ی (ئین به لخی) له گه ل ئه وه ی (شه ره فخانیه دلیسی) که له کاتیکی پاشتردا سه باره ت به گرنگی سه ربازی هۆزه کوردیه کان له چیاکانی فارسدا باسی کردوو، ده گونجیت. چونکه، سروشتی سه ختی ناوچه که به شدار بووه له به هیزکردنی سه ربه خۆی ئهم کۆمه لانه و توانایاندا بۆ به ره نگاربوونه وه ی هه و له کانی ملکه چکردنی راسته وخۆ، ئهمه ش به رده وامی بوونی سیاسی و سه ربازی ئه وان له سه رچاوه کانی دواتردا روون ده کاته وه (البدلیسی، ۱۹۵۸، ب ۱).

ته وه ری سییه م: سه ره له دانی ویلایه تی کوردستان له سه رده می سه لجووقی و ئیلخانیاندا

۱-دامه زراندنی ده سه لاتی سه لجووق:

سه ره له دانی ناوی (کوردستان) وه ک یه که یه کی کارگیری سه ربه خۆ رووداوکی کتوپر نه بوو. به لکو، ده رئه نجامی په ره سه نندیک میژووی و کارگیری بوو که چه ندين سه ده ی خایاند. ئهو ناوچه ی که کۆمه لگه کوردیه کان تیتیدا نیشته جی بوون له سه ره تای ئیسلامدا، له نیوان

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لکردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

هه‌ریمه‌کانی چیاکان (جبال)، فارس، نازهربایجان و جزیره‌دا دابه‌ش بوون، به‌بی ئه‌وه‌ی قه‌واره‌یه‌کی کارگیرپی سهربه‌خۆ که ناوی ئه‌وانی پتوه بیت پیکه‌نین. سهرچاوه عه‌ره‌بیه سهره‌تاییه‌کان ئاماره به‌وه ده‌که‌ن که ده‌وله‌تی ئیسلامی دوا‌ی فه‌تحرکردن، به‌شیک زۆری ریک‌خستنه کارگیرپیه ساسانییه‌کانی هه‌شته‌وه و دووباره له چوارچیه‌ی سیستمی خه‌راج و ویلایه‌ته‌کاندا ریک‌خستنه‌وه، ئه‌مه‌ش به‌شدار بوو له مانه‌وه‌ی ئه‌و چوارچیه کارگیرپیه‌ی که دواتر له سهرده‌می سه‌لجوقیدا گه‌شه‌یان کرد (البلاذری، ۱۹۵۶؛ الإصطخري، ۱۹۶۱؛ ابن حوقل، ۱۹۹۲). له‌م چوارچیه‌یه‌دا ویلایه‌تی کوردستان له سهرده‌ی شه‌شه‌می کۆچیدا وه‌ک وه‌لامدانه‌وه‌یه‌ک بۆ پیداو‌یستیه‌یه‌کانی کارگیرپی سه‌لجوقی له ریک‌خستنی کایه شاخاویه‌کان و چه‌سپاندنی کۆنترۆل به‌سهر رینگا‌کی گواستنه‌وه و سهرچاوه داراییه‌کاندا ده‌رکه‌وت (الخلیل، ۲۰۱۲).

محهممه‌د ئه‌مین زه‌کی به‌گ له‌مباریه‌وه بۆچوونیک ده‌خاته‌ روو، که له‌گه‌ل ئه‌و په‌ره‌سه‌ندنه‌ی له‌سهره‌وه باسکرا، ده‌گونجیت. ئه‌و پێی وایه ده‌رکه‌وتنی ناوی (کوردستان) له سیستمی کارگیرپی سه‌لجوقیدا ته‌نها گوزارشت نه‌بوو له دروستبوونی ژینگه‌ی کوردی، به‌لکو گواستنه‌وه‌یه‌ک بوو له واقیعیکی جوگرافی و هه‌وزایه‌تیه‌وه به‌رهو چوارچیه‌ی کارگیرپی دیاریکراوتر که پیداو‌یستیه‌یه‌کانی کارگیرپی ناوه‌ندی ده‌وله‌تی سه‌لجوزوقی سه‌پاندبووی (زکی بک، ۲۰۰۵، ب ۱). وا دیاره دیاریکردنی سوله‌یمان شا له‌لایه‌ن سولتانی سه‌لجوقی (سه‌نجه‌ر) وه‌ک فه‌رمانه‌وه‌ی ویلایه‌تی کوردستان ته‌نها بریارپکی کارگیرپی نه‌بووه، به‌لکو به‌ستراوه‌ته‌وه به‌گرنگی ستراتیژی هه‌ریمه‌که‌وه که وه‌ک بازنه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان عێراقی عه‌ره‌ب و به‌رزاییه‌کانی ئێران بووه، جگه له ده‌سه‌لاتی به‌سهر رێه‌وه شاخاویه سهره‌کییه‌کاندا. هه‌ر بۆیه، هه‌ل‌بژاردنی شاری (به‌هار) وه‌ک ناوه‌ندی کارگیرپی ویلایه‌ته‌که گوزارشت بوو له ئاراسته‌ی ده‌سه‌لاتی سه‌لجوقی بۆ دروستکردنی ناوه‌ندی که توانای به‌رپه‌وه‌بردنی ناوچه شاخاویه‌کان و سهرپه‌رشتیکردنی جێبه‌جێکردنی باج و دابینکردنی ئاسایشی رینگا‌کی بازرگانی هه‌بیت (الخلیل، ۲۰۱۲؛ ابن البلیخی، ۲۰۰۱).

۲- جوگرافیای کوردستان له سهرده‌می ئیلخانی:

ویلایه‌تی کوردستان یه‌کیک بووه له یه‌که کارگیرپیه‌کانی ده‌وله‌تی ئیلخانی. سنوره‌کان، شاره‌کان و داها‌ته داراییه‌کان به‌شیک بوون له دابه‌شکارییه کارگیرپیه‌کانی ده‌وله‌ت (قزوینی، ۱۹۱۳). ئه‌مه‌ش نیشانی ده‌دات که ویلایه‌ته‌که بووه‌ته به‌شیک له سیستمی دارایی و کارگیرپی ئیلخانی. ئه‌و زانیاریانه‌ی (قه‌زوینی) خستویه‌تیه‌ روو، ئاماره به‌ پاشه‌کشه‌یه‌کی روون ده‌که‌ن له داها‌ته‌کاندا به‌ به‌راورد به‌ قوناغه‌کانی پێشوو، ئه‌مه‌ش ده‌کریت به‌هۆی کاریگه‌رییه‌کانی هێرشی مه‌غوله‌کان و ئه‌و پشپویه‌ ئابووریانه‌ی له‌گه‌لیدا بوون لیک‌به‌دریته‌وه. ئه‌م که‌مبوونه‌وه‌یه ره‌نگدانه‌وه‌ی دووباره ریک‌خستنه‌وه‌ی کایه‌ی کارگیرپیه دوا‌ی هێرشه‌که، نه‌ک نیشاندهری که‌مبوونه‌وه‌ی گرنگی هه‌ریمه‌که (رحمتی، ۲۰۲۰).

له سهره‌تای ده‌سه‌لاتی مه‌غولدا، ناوه‌ندی فه‌رمانه‌وه‌ی هه‌ریمه‌که (قه‌لای به‌هار) بوو له باکووری هه‌مه‌دان. به‌لام، دواتر له‌سهر ده‌ستی سولتان ئۆلجایتۆی مه‌غول، ناوه‌ندی کارگیرپی کوردستان گوازاریه‌وه بۆ شارۆچکه‌یه‌کی نوێ که له نزیک چیا‌ی بیستون بنیات نرا به‌ ناوی (سولتانابادی چه‌مچه‌مال)، ئه‌مه‌ش نه‌خشه‌ی نیشه‌جیوون و به‌رپه‌وه‌بردنی له ناوچه‌که‌دا گۆری (Le Strange, 1905). تا بێته ناوه‌ندیکی بازرگانی که هه‌مه‌دان به‌ به‌غداوه ده‌به‌ستیه‌وه له ناوچه‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌ند به‌ له‌وه‌رگه و ئاوی شیرین (قزوینی، ۱۹۱۳).

الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

٣- ساغکردنه وهی شوینه جوگرافییه نادیاره کان:

له کتیی (نزهة القلوب) دا کۆمه لیک شوینی سهر به ویلایهتی کوردستان هاتوون، به لام به شیک له ناوه کانیاں له دهستنووسه کاندای تووشی شیواندن (تصحیف) بوون.

توێژهر موحسین رهحهتهتی (٢٠٢٠) لیکۆلینه وهیه کی جوگرافی پراکتیکی بۆ ١٧ شوین پیشکەش کردوه که قهزویی له (نزهة القلوب) دا بۆ ویلایهتی کوردستانی ئیلخانی هیناوی و بههوی له بهرگرتنه وه کانه وه شیویندراون. له گرنگترین ئه و شوینانه ی ساغکراونه ته وه:

١- قه لای خهفتیان: (Khuftiyān) که وتوته نزیك ریزه ی روبروی (قه لای جۆلان) له ناوچه سهخته کانی شارباژێر له کوردستان/عێراق.

٢- نیمرا: (Nīmrah) ده که وێته ئه و دهشتانه ی دهوری شاری هه له بهجه ی ئیستا ده ده ن و وه ک وێستگه یه کی هه وانه وه بووه له سهر رێگای بازراگنی کۆن.

٣- ده ربه ندی زهنگی: (Darband-e Zangī) ده که وێته لای ده رچه ی روبروی سیروان، که به له وه رگه و میزگه به پێته کانی ناسراوه.

٤- ده ربه ندی تاجی خاتوون: (Darband-e Tādj Khātūn) ده که وێته دۆلی زێی بچووک له ناو سنووری ناوچه ی شارباژێر.

٥- ئالانی: (Alānī) یان (ئالارین)، مه له به ندی فه رمی هه ریمه که بووه له سه ده ی هه شته می کۆچیدا، که ده که وێته نزیك شاری جوانرۆی ئیستا.

٦- دزبیل یان ده ربیل: (Dezbil/Drbīl) ده که وێته ناوچه ی (تهنگ) ی سه خت نزیك سه ربێلی زه هاو.

٧- خۆشان: (Khūshān) له رووی جوگرافییه وه ده که وێته نزیك شاری که رهند له رۆژاوا.

٨- سولتانا بادی چه مچه مال: پاشماوه شوینه وارییه دیاره کانی ئیستا ده که ونه ده شتاییه پانوبه رینه که ی بناری چیای بێستوون لای کرماشان.

٩- بستام: (Bastam) توێژینه وه پراکتیکیه که پێی وایه ئه مه شوینی شوینه واری (تاقوه سان) ی ئیستایه که ده که وێته ده وره بری کرماشان (رحمتی، ٢٠٢٠).

گرنگی ئه م ساغکردنه وه جوگرافییه ته نها له سهر دیاریکردنی شوینی ئه و ناوچه دا برا وانه ناوه ستیت، به لکو درێژ ده بێته وه بۆ دووباره کیشانه وه ی کایه کارگرییه که ی ویلایهتی کوردستان له سه رده می ئیلخانیادا، و به ستنه وه ی ناوی شوینه میژوویه کان به هاوتا هاوچه رکه کانیانه وه، ئه مه ش به شداره له راستکردنه وه ی زۆریک له وه هه لانه ی به هوی چاپه له به رگراوه کانه وه یان جیاوازی گیرانه وه کانه وه دروست بوون و توانای سوودوه رگرتن له م ده قانه له توێژینه وه میژووی و جوگرافییه هاوچه رکه کاندای به هێزتر ده کات.

ته وه ری چواره م: وه رچه رخانه سیاسی و دیمۆگرافییه کان له کوردستاندا له سه رده می ئیلخانی و کاریگه ربیاں له سهر بنیاتنا نه وه ی کایه ی کارگری

پیش ده ستپکی هێرشه کانی مه غۆل و کاریگه ربیه راسته وخۆکانیاں، کوردستان و هه ریمی چیاکان (اقلیم الجبال) گۆره پانی ململانی و وێرانکاری بوون به ده ست ده و له تی خواره زمشاوه. سوپای سولتان جه لاله دینی خواره زمشا له شاری خه لات له هه ریمی ئه رمه نستان، که شاریکی زۆرینه کوردی بووه، تالانی و کوشتاریکی زۆریان ئه نجام داوه. له به رامبه ردا، کورده کان به رگرییه کی سه ختیان له ناوچه کانیاں کردوه، که ده رئه نجامه که ی به کۆژرانی خودی سولتان جه لاله دین له سالی ٦٢٨ ی کۆچی / ١٢٣٠ ی زایینی به ده ستی پیاوێکی کورد کۆتایی هات، ئه مه ش وه ک

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لکردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

کردانه وهیهک بهرامبر بهو وئرانکاریانهی خوارهزمیهکان له کوردستان ئه نجامیان دا. ئهم رووداوانه ئه وه دهسهلمینن که کومه لگای کوردی پێش هێرشێ مه غۆله کانیش هه میسه وهک کاراکتهرێکی بهرگریکار له سهر شانۆی رووداوه کان ئامادهی هه بووه (عه لیاوی، ٢٠٠٥).

ئهم ناوچه کوردییانه له سه دهی حه وته می کوچی/سیژدهی زاینیدا، به هۆی هێرشێ مه غۆله کانه وه وه رچه رخانێکی سیاسی و دیموگرافی کاریگهریان به خۆوه بینی. کاریگهری ئهم وه رچه رخانه ته نهها گۆرینی هاوسهنگی هێزه سیاسیهکان نه بوو، به لکو درێژبووه وه بۆ دووباره دارشتنه وهی پێکهاتهی دانیشتوان، ئابووری و کارگیری.

ئهم سیاسه ته بهرده وامه بووه هۆی گۆرینی دیموگرافیای ناوچه که و دابرا و جیا بوونه وهی هه ندیک شار له ناوهنده کوردیه کهی خۆیان، وهک ئه وهی له شاری هه مه دانی کوردی له هه ریمی چیاکان (جبال) روویدا.

بۆ نمونه؛ شاری (دینه وه) که پێشتر یه کێک بوو له شاره گه وه و ئاوه دانه کانی کوردنشین، به لام به هۆی هێرش و پشیویه کانی سهردهمی مه غۆله کانه وه به ته وای چۆل بوو و له وه سهردهمه دا ته نهها وهک گوندیک ناوی هاتوه. له بهرامبردا، ناوچه کانی وهک (شاره زوور) له باکوور و (ئه لیشه Alishtar) له لورستان، وهک ناوچهی سه ره کی نیشه جیبوون و دابینکردنی باج بۆ خه زینهی ئیله خانییه کان پارێزگاریان له پێگه ی خۆیان کرد (Le Strange, 1905).

ئهمه ش به لگه یه کی روونه له سه ره قه باره ی ئه و کاریگه ریهی دیموگرافیانهی که به هۆی پشیویه کان و ململانێ سیاسیه کانی ئه و سهردهمه وه به سه ره پێکهاتهی دانیشتوانی ناوچه شاخاویه کاند هاتوون (عه لیاوی، ٢٠٠٥).

١- کاریگه ریهی دیموگرافی هێرشێ مه غۆله کان له ژێر رۆشنایی (جامع التواریخ) دا:

(په شیده دین هه مه دانی) وه سفیکی وردی هێرشێ مه غۆله کان بۆ سه ره عێراق و ئێران پێشکهش ده کات و نیشانی ده دات که چۆن کاریگه ریهی کانی ته نهها رووخانی خهلافه تی عه باسی نه بووه له سالی ٦٥٦ ز/ ١٢٥٨ ز، به لکو درێژبووه وه بۆ دووباره دارپشته وهی کایه ی دانیشتوان له ناوچه شاخاویه کاند. پشیویه سه ربازییه کان پالیان به چه ندین کومه له وه ناوه په نا به نه بهر ناوچه شاخاویه کان، ئهمه ش پێگه ی به رزاییه کوردیه کانی به هێتر کرد وهک ناوه ندیک بۆ جیگیربوون و بهرگری له یه ک کاتدا (الهمدانی، ١٩٦٠، ب ٢).

هێرشێ مه غۆله کان سه ره رای کاریگه ریهی وئرانکه ره کانی له سه ره تادا، نه بووه هۆی رووخانی یه کجاری پێکهاتهی کارگیری له کوردستاندا، به لکو بووه خالی ده ستپیک بۆ سه ره له نوێ ریکه ستنه وهی له ژێر سایه ی کارگیری ئیله خانی (الخلیل، ٢٠١٣). ئه و چاکسازییه کارگیری و داراییانهی که سهردهمی (غازان خان) به خۆیه وه بینی، بارودۆخیکی گونجاویان بۆ گێرانه وهی سه قامگیری و به هێزکردنی تیکه لبوونی هه ریمه که له ناو پێکهاتهی کارگیری ده وه له تدا په خساند (الهمدانی، ١٩٦٠، ب ٢؛ قزوینی، ١٩١٣).

٢- رێنیه سانی زانستی و رۆشنیری؛ روانگه ی مه راغه وهک نمونه:

گرنگی سهردهمی ئیله خانی ته نهها له سه ره ده ره نجامه سه ربازییه کانی ناوه ستیت، به لکو شایه تی ئاراسته یه کی روونیش بوو به ره و سه ره له نوێ بنیاتنانه وهی دامه زراوه کانی ده وه له ت.

دوای ئه وهی مه غۆله کان چوونه ناو ئایینی ئیسلامه وه، رۆلێکی دیاریان گێرا له دروستکردنه وهی دامه زراوه زانستییه کان و دووباره بنیاتنانه وهی ئه و کتیبخانه ی که پێشتر خۆیان وئرانیان کردبوون. دیارترین نمونه ی ئهم گۆرانکارییه، دروستکردنی گه وه ره ترین روانگه ی فه له کی بوو له

الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لکردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

جيهانی ئەو سەردهمه‌دا که ئەویش (روانگه‌ی مه‌راغه) بوو (عه‌لیاوی، ۲۰۰۵). ئەم پرۆژه‌یه‌ که به چاودێری هۆلاکو خان و به سهرپهرشتی نه‌سیره‌دینی تووسی بوو، ره‌نگدانه‌وه‌ی بایه‌خدانی ده‌وله‌ت بوو به سهرله‌نوێ رێکخستنه‌وه‌ی مه‌عریفه‌ و کارگێری دوا‌ی قو‌ناغی داگیرکاری، وه‌ک چو‌ن ئاماژه‌یه‌ بۆ گواستنه‌وه‌ی ده‌وله‌تی ئی‌لخانی به‌ شیوه‌یه‌کی پله‌به‌ند له‌ خه‌سله‌ته‌ سهر‌بازیه‌که‌یه‌وه‌ به‌ره‌و بنیاتنانی دامه‌زراوه‌ی زانستی و کارگێری سه‌قامگیرتر (اله‌مدانی، ۱۹۶۰ ب ۲).

۳- چاکسازییه‌ دارایی و کارگێرییه‌ کانی غازان خان:

چاکسازییه‌ کانی سو‌لتان (غازان خان) قو‌ناغی‌کی وه‌رچه‌رخانی می‌ژوویی بوو له‌ می‌ژووی کارگێری ئی‌لخانی‌دا، چونکه سهرله‌نوێ رێکخستنه‌وه‌ی کۆکردنه‌وه‌ی خه‌راج، تو‌مارکردنی زه‌ویه‌کان و یه‌کخستنی پێوه‌ و ته‌رازووه‌ کانی گرته‌وه‌، کۆمه‌له‌ رێوشو‌تێکی بوون له‌سه‌ر جومگه‌ جیاوازه‌ کانی ده‌وله‌ت و له‌ نی‌ویشیان‌دا کوردستان ره‌نگیان دایه‌وه‌ (اله‌مدانی، ۱۹۶۰ ب ۲). ئەم چاکسازیانه به‌شدار بوون له‌ گێڕانه‌وه‌ی به‌شێک له‌ چالاکییه‌ کشتوکالی و بازرگانیه‌کان دوا‌ی چه‌ندین ده‌یه له‌ پشێوی، هه‌روه‌ها توانای ده‌وله‌تیان له‌ به‌رپوه‌بردنی هه‌رێمه‌ شاخاویه‌کان و به‌ستنه‌وه‌یان به‌ سیستمی دارایی ناوه‌ندییه‌وه‌ به‌هێزتر کرد (قزوینی، ۱۹۱۳).

به‌ی‌تی سه‌رچاوه‌ می‌ژووییانه‌، ئەو چاکسازیانه‌ی دوا‌ی قو‌ناغی هێرشه‌که‌ هاتن ته‌نها له‌سه‌ر لایه‌نه‌ داراییه‌کان نه‌وه‌ستان، به‌لکو سهرله‌نوێ رێکخستنه‌وه‌ی کارگێری ناو‌خۆی و بو‌ژاندنه‌وه‌ی چالاکی کشتوکالی و بازرگانیه‌کان گرته‌وه‌، ئەمه‌ش ره‌نگدانه‌وه‌ی دیار بووه‌ له‌ جی‌گه‌ی‌بوونی ناوچه‌ شاخاویه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی پله‌به‌ند دوا‌ی قو‌ناغی یه‌که‌می پشێویه‌کان له‌ سه‌رده‌می مه‌غوله‌کان‌دا.

ته‌وه‌ری پێنجه‌م: ره‌هه‌ندی ئیتنی (نه‌ته‌وه‌ی) له‌ جوگرافیا و می‌ژووی ناوچه‌که‌دا

لی‌کۆلێنه‌وه‌ له‌ جوگرافیای می‌ژوویی کوردستان و هه‌رێمی فارس به‌ پشت به‌ستن به‌ سه‌رچاوه‌ جوگرافی و کارگێرییه‌کان به‌ ته‌نها ته‌واو نابێت. چونکه، پێویستی به‌ سو‌ودوهرگرتن له‌و سه‌رچاوه‌ می‌ژووییانه‌ هه‌یه‌ که‌ په‌ره‌سه‌ندنی میرنشین و هۆزه‌ کوردیه‌کان و رۆله‌ سیاسیه‌که‌یان دۆکیومێنت کردووه‌. له‌م روانگه‌یه‌وه‌، به‌راوردکردنی نی‌وان (فارسنامه)، (نزهة القلوب) و (شه‌ره‌فنامه) رینگه‌ به‌ به‌دواداچوونی په‌یوه‌ندی نی‌وان رێکخستنی کارگێری ده‌وله‌ت و ئاماده‌گی سیاسی و سه‌ربازی کۆمه‌لگای کوردی ده‌دات، ئەمه‌ش به‌شێک ده‌بێت له‌ ڕافه‌کردنی ئەو وه‌رچه‌رخانه‌ی که‌ کایه‌ی کوردی له‌ نی‌وان سه‌رده‌می سه‌لجوقی و سه‌رده‌می ئی‌لخانی‌دا به‌ خۆیه‌وه‌ بینویه‌تی.

به‌راوردکردنی گێڕانه‌وه‌ کانی (ئین به‌لخی) و (شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی) به‌رده‌وامی ئاماده‌گی سیاسی و سه‌ربازی کۆمه‌له‌ کوردیه‌کان له‌ چیاکانی فارس‌دا ئاشکرا ده‌کات، ئەگه‌رچی سروشتی ئەم ئاماده‌بوونه‌ به‌ی‌تی قو‌ناغه‌ می‌ژوویییه‌کان گۆراوه‌. له‌ کاتیک‌دا (ئین به‌لخی) تیشکی خستووه‌ته‌ سه‌ر پێکهاته‌ی کارگێری و هۆزایه‌تی هه‌رێمی فارس، (به‌دلیسی) گه‌شه‌کردنی میرنشینه‌ کوردیه‌کان و رۆڵیان له‌ هاوسه‌نگیه‌ سیاسیه‌ هه‌رێمییه‌کان‌دا خستووه‌ته‌ روو، ئەمه‌ش نیشانده‌ری په‌ره‌سه‌ندنی پێگه‌ی ئەم کۆمه‌لانه‌یه‌ به‌ تێپه‌ربوونی کات (ابن البلیخی، ۲۰۰۱؛ البدلیسی، ۱۹۵۸، ب ۱).

به‌دلیسی می‌ژووی میرنشینه‌ کوردیه‌کان له‌ فارس و عێراقی عه‌جه‌مه‌دا دۆکیومێنت ده‌کات و نیشانی ده‌دات که‌ چیاکانی فارس و لورستان قه‌لای به‌هێز بوون بۆ میرنشینه‌ کوردیه‌ گه‌وره‌کان

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لکردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البدائية والتاريخية الفارسية والعربية

وهك ميرنشینی فهزلوویه (الفضلویه) و میرنشینی لوری گهوره و لوری بچووک (البلیسی، ۱۹۵۸، ب ۱). ئەم وهسفە له گەڵ ئاماژەکانی ئێین بەلخی سەبارەت بە کوردی شوانکارە و رۆلی سەربازیان لە کۆنترۆڵکردنی رێپهوه شاخاوییه کانی فارس و دابینکردنی ئاسایشیان یان هەرەشەکردن لە دەسەلاتی ناوهندی دەگونجیت (ابن البلیخی، ۲۰۰۱).

ئەم راستییه میژووپیانه ئەوه دەسەلمینن که میرنشینه کوردییه کانی ئەو ناوچانه و چیاکانی فارس، خاوهنی گرنگییه کی ستراتیژی و سەربازی گهوره بوون له مامه له کردن له گەڵ قەیرانه کان و پاراستنی قەوارە خۆیان لە سەردەمی ئیلخانییه کاند (عەلیاوی، ۲۰۰۵).

ئەم ئەنجامانە لە گەڵ تێروانییه که ی تۆماس بۆیس (تومابوا) دا یە کده گرنه وه که پیتی وایه بەردەوامی ئاماده گی سیاسی کۆمه له کوردییه کان له ناوچه شاخاوییه کاند یە کیک له هۆکاره سەرەکییه کان بووه له پاراستنی تایبه تمه ندییه هەریمییه کانی کوردستاندا به درێژایی سەردەمه ئیسلامییه کان، سەرەرای گۆرانی دهوڵه ته کان و سنووره کارگیڕیه کان (تومابوا، ۲۰۱۰).

هەریمه کانی (کوردستان) و (لورستان) بوونه ته دابه شکاری کارگیڕی و جوگرافی دانپێدانراو له ناو تۆماره ئیلخانییه کاند و خاوهنی بودجه و خهراجی سهریبه خو بوون که بۆ گهنجینه ی (سلطانیه) ده نێردرا (قزوینی، ۱۹۱۳).

بهراوردکردنی سەرچاوه عەرهبی، فارسی و کوردییه کان دەری دهخات که کۆمه له کوردییه کان فاکته ریکی پهراویزی نه بوون له پهرسه ندنه سیاسیه کانی هەریمی فارسدا، به لکو لایه نیکی کاریه کر بوون له به رپه وهر دنی رپه وه شاخاوییه کان و پاراستنی رینگاکی بازرگانیدا، رهنگدان هوه ی ئەمهش له سەر پینگه یان له ناو ریکخستنه کارگیڕیه کانی دهوڵه ته یه ک له دوا ی یه که کانی ناوچه که دا ده بی نریت. ههروه ها، ئەم بهراوردکارییه نیشانی ده دات که گه شه کردنی چه مکی کوردستان به ستراو ته وه به کار لیکي نیاوان هۆکاره جوگرافی، سیاسی و کارگیڕیه کانه وه، زیاتر له وه ی ته نها به ستراو بی ت به هۆکاری ئیتی (نه ته وه یی) جیا وازه وه.

دەرئەنجام

توێژینه وه که ده ریخستوه که جوگرافیای میژووپی کوردستان و هەریمی فارس دەرئەنجامی گۆرانکارییه سیاسیه ده سته بجیکان نه بووه، به لکو له ریکه ی کار لیکیکی به رده وای نیاوان هۆکاره سروشتی، کارگیڕی و سیاسیه کانه وه له سهره تای سەردەمی ئیسلامییه وه تا کۆتایی سەردەمی ئیلخانی شیوه ی گرتوه. بهراوردکردنی سەرچاوه عەرهبی و فارسییه کان نیشانی ده دات که چه مکی کوردستان به چه ند قونا غیکی پله به نددا تپه رپه وه؛ له سهره تادا وه ک کایه یه کی جوگرافی پیناسه کراوه که کۆمه له کوردییه په رشوبلا وه کانی نیاوان به رزاییه کانی هەریمی چیاکان (اقليم الجبال)، فارس و ئازهریایجان تپیدا نیشه جی بوون، پاشان به ره و پیشه وه چوو تا ببیته یه که یه کی کارگیڕی روونتر له سەردەمی سه لجوقیدا، پیش ئەوه ی سەرله نو ی ریکبخریت ه وه له ناو پیکهاته ی کارگیڕی ده و له تی ئیلخانی دا.

ههروه ها توێژینه وه که به های زانستی سەرچاوه ره سه نه کانی ده رخستوه، به تایبه تی (فارسنامه) ی ئێین به لخی، (نزهة القلوب) ی حه مدو للاً مسته وفی قه زوینی، و (جامع التواریخ) ی ره شیده دین هه مه دانی له دووباره بنیاتنانه وه ی جوگرافیای میژووپی هەریمه که دا، له گەڵ سوودوه رگرتن له (فتوح البلدان) ی به لازری له روونکردنه وه ی به رده وایمی ریکخستنه کارگیڕیه کان له دوا ی فه تی ئیسلامییه وه. بهراوردکاری نیاوان ئەم سەرچاوانه ده ریخستوه که گۆرانکارییه کارگیڕیه کان نه بوونه ته هوی پچرانی میژووپی، به لکو رهنگدان هوه ی به رده وای و

الجغرافيا التاريخية والتحولات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

گه شه کردنی پیکهاته کارگیریه کان بوون له ژیر سایه سیاسه ته جیاوازه کانی دهوله ته یه ک له دواى یه که کاند.

وه ک چۆن ئه نجامه کانی توژینه وه که هاوته رین له گه ل ئه وه ی توژینه وه میژوویه نوڤیه کان پێ گه یشتوون سه باره ت به سروشتی که له که بووی پهرسه ندنی کایه ی کوردی؛ به و پێیه ی ده رکه وتنی (کوردستان) ده رته نجامی بریارێکی سیاسی تاک لایه ن نه بووه، به لکو به ره می پهرسه ندنی جوگرافی و کارگیرى بووه که چه ندین سه ده ی خایاندووه.

توژینه وه که ده گاته ئه و ده رته نجامه ی که خوڤنده وه ی ئه م سه رچاوانه به شیواژێکی به راوردکاری، به شداره له دووباره هه لسه نگاندنه وه ی گه شه کردنی کایه ی کوردی به دوور له لیکدانه وه تاک لایه نه کان و جه خت له وه ده کاته وه که ناسنامه ی جوگرافی و کارگیرى کوردستان به ره می که له که بوونی میژووی درێخایه ن بووه نه ک ده رته نجامی قوناغیکی سیاسی دابراو، که ئه مه ش نوڤه رایه تی زانیاری و به شداریه زانستیه سه ره کیه که ی ئه م توژینه وه یه ده کات.

راسپارده و پێشنیازه کان

پالپشت به ده رته نجامه کانی توژینه وه که، توژهر پێشنیازی ئه مانه ی خواره وه ده کات:

۱- فراوانکردنی توژینه وه به راوردکاریه کانی نیوان سه رچاوه عه ره بی، فارسی و کوردیه کان، به تایبه تی (فارسانمه)، (نزهة القلوب)، (فتوح البلدان)، (المسالك والممالك) و (شه ره فنامه)، به ئامانجی دووباره بنیاتنانه وه ی جوگرافیای میژووی کوردستان و هه ریمی فارس له سه ر بنه مای وردتر.

۲- به کاره یێانی ته کنه لوژیای سیستمی زانیاریه جوگرافیه کان (GIS) له ئاماده کردنی نه خشه ی دیجیتالی بۆ شوین و سنووره کارگیریه کانی ناو سه رچاوه ئیسلامیه کان، ئه مه ش به شدار ده بیته له دیاریکردنی شوڤه میژوویه کان و به ستنه وه یان به جوگرافیای هاوچه رخه وه.

۳- هاندانی لیکۆلینه وه و وه رگیرانی ئه و ده ستنووسه فارسیه لیکنه دراوانه ی که باس له جوگرافیای میژووی و کارگیرى هه ریمه که ده که ن.

۴- ئه نجامدانی توژینه وه که باس له گه شه کردنی ریکخستنه کارگیریه کانی کوردستان ده که ن له سه رده مه کانی دواتردا، به تایبه تی له هه ردوو سه رده می سه فه و ی و عوسمانیدا، بۆ ته واوکردنی زنجیره میژوویه که ی که ئه م توژینه وه یه کاری له سه ر کردووه.

۵- ئاماده کردنی توژینه وه ی به راوردکاری له سه ر پهرسه ندنی زاواوه جوگرافی و کارگیریه کانی سه ر به کوردستان له سه رچاوه ئیسلامیه کاند و شیکردنه وه ی کاریگه ریان له سه ر دارپشتی ناسنامه ی شوڤی هه ریمه که.

لیستی سه رچاوه کان

یه که م: سه رچاوه عه ره بییه کان

۱- ابن البخی. (۲۰۰۱). *فارس نامه* (ترجمة وتحقیق: یوسف الهادی). القاهرة: الدار الثقافية للنشر.

۲- ابن حوقل، أبو القاسم محمد بن حوقل النصیبی. (۱۹۹۲). *كتاب صورة الأرض*. بیروت: دار مكتبة الحياة.

۳- الإصطخري، أبو إسحاق إبراهيم بن محمد. (۱۹۶۱). *المسالك والممالك* (تحقیق: محمد جابر عبد العال الحینی، مراجعة: محمد شفیق غربال). القاهرة: الإدارة العامة للثقافة، وزارة الثقافة والإرشاد القومي.

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لكردستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

- ٤-البديسي، الأمير شرف خان شمس الدين. (١٩٥٨). *شرفنامه: في تاريخ الدول والإمارات الكردية* (ترجمة وتعليق: محمد علي عوني). القاهرة: دار إحياء الكتب العربية.
- ٥-البلاذري، أحمد بن يحيى. (١٩٥٦). *فتوح البلدان* (تحقيق: صلاح الدين المنجد). القاهرة: دار الفكر.
- ٦-تومابوا. (٢٠١٠). *الكرد* (ترجمة: صلاح عرفان). سلیمانية: منشورات مركز الدراسات الكوردية (كوردولوجي).
- ٧-الخليل، أحمد محمود. (٢٠١٢). *صورة الكرد في مصادر التراث الإسلامي: دراسة تاريخية تحليلية*. أربيل: دار آراس للطباعة والنشر.
- ٨-الخليل، أحمد محمود. (٢٠١٣). *تاريخ الكرد في العهود الإسلامية*. بيروت: دار الساق.
- ٩-زكي بك، محمد أمين. (٢٠٠٥). *خلاصة تاريخ الكرد وكردستان من أقدم العصور التاريخية حتى الآن* (ترجمة: محمد علي عوني، القسم الأول، الطبعة الثانية). بغداد: دار الشؤون الثقافية العامة.
- ١٠-الطبري، أبو جعفر محمد بن جرير. (١٩٦٧). *تاريخ الرسل والملوك* (تحقيق: محمد أبو الفضل إبراهيم). القاهرة: دار المعارف.
- ١١-العلياوي، الدكتور عبدالله. (٢٠٠٥). *كوردستان في عهد المغول ١٢٢٠-١٣٣٥ ميلادي: دراسة في التاريخ السياسي*. السليمانية.
- ١٢-المسعودي، أبي الحسن علي بن الحسين بن علي. (١٩٣٨). *مروج الذهب ومعادن الجوهر* (راجع أصوله: محمد محي الدين عبد الحميد). الجزء الثاني. بغداد: دار الرجاء للطبع والنشر.
- ١٣-نيكيتين، باسيل. (١٩٩٢). *الكرد* (ترجمة: صالح برواري). منشورات مجلة (ASO).
- ١٤-الهمذاني، رشيد الدين فضل الله. (١٩٦٠). *جامع التواريخ: تاريخ المغول (الإيلخانيون - تاريخ هولاكو)* (نقلته إلى العربية: محمد صادق نشأت، ومحمد موسى هنداي، وفؤاد عبد المعطي الصياد؛ مراجعة: يحيى الخشاب). القاهرة: دار إحياء الكتب العربية.
- دووه م: سه رچاوه فارسيه كان**
- ١٥-بديسي، شرف خان. (١٣٧٧ ش). *شرفنامه* (به تصحيح ولاديمير وليامينوف زرنوف). تهران: انتشارات اساطير.
- ١٦-رحمتي، محسن. (٢٠٢٠). *اهميت نزّهة القلوب در تبين جغرافياي تاريخي و تعيين جاي نامهاي كردستان دوره ايلخاني*. *دوفصلنامه علمي تاريخ نگري و تاريخ نگاري دانشگاه الزهراء (س)*، ٢٩ (٢٤)، ١١٧-١٣٩.
- ١٧-سعيد، مدرس؛ وزرگريت، غلام حسين. (٢٠١٧). *تطور وتكوين معناني واژه کرد در منابع دوره اسلامي (قرن اول تا نهم هجري)*. *مجله تاريخ ايران*، ٢١ (٧٩/٥)، ٩١-١١٦.
- ١٨-قزويني، حمد الله مستوفي. (١٩١٣). *نزّهة القلوب (المقالة الثالثة في صفت بلدان وواليات ويقاع)* (به كوشش و تصحيح گي لي استرنج). ليدن: مطبعة بريال (نشر لأوصياء أوقاف غيب التذكارية).

سيه م: سه رچاوه بيانیه کان (ئینگیزی)

19-Le Strange, G. (1905). *The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Moslem Conquest to the Time of Timur*. Cambridge University Press.

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

20-Minorsky, V. (1986). Kurd, Kurdistan. In *The Encyclopedia of Islam* (2nd ed., Vol. V, pp. 438-486). E. J. Brill.

List of Arabs

1. Ibn al-Balkhi. (2001). *Farsnameh* (Translated and edited by Yusuf al-Hadi). Cairo: Al-Dar al-Thaqafiya for Publishing.
2. Ibn Hawqal, Abu al-Qasim Muhammad ibn Hawqal al-Nasibi. (1992). *Kitab Surat al-Ard*. Beirut: Dar Maktabat al-Hayat.
3. Al-Istakhri, Abu Ishaq Ibrahim ibn Muhammad. (1961). *Al-Masalik wa al-Mamalik* (Edited by Muhammad Jabir Abd al-Aal al-Hini, Reviewed by Muhammad Shafiq Gharbal). Cairo: General Administration of Culture, Ministry of Culture and National Guidance.
4. Al-Badlisi, Prince Sharaf Khan Shams al-Din. (1958). *Sharafnameh: On the History of Kurdish States and Emirates* (Translated and annotated by Muhammad Ali Awani). Cairo: Dar Ihya al-Kutub al-Arabiya.
5. Al-Baladhuri, Ahmad ibn Yahya. (1956). *Futuh al-Buldan* (edited by Salah al-Din al-Munajjid). Cairo: Dar al-Fikr.
- 6- Toumaboua. (2010). *The Kurds* (translated by Salah Irfan). Sulaymaniyah: Publications of the Center for Kurdish Studies (Kurdology).
- 7- Al-Khalil, Ahmad Mahmoud. (2012). *The Image of the Kurds in Islamic Heritage Sources: An Analytical Historical Study*. Erbil: Aras Printing and Publishing House.
- 8- Al-Khalil, Ahmad Mahmoud. (2013). *The History of the Kurds in the Islamic Eras*. Beirut: Dar al-Saqi.
- 9- Zaki Bek, Muhammad Amin. (2005). *A Summary of the History of the Kurds and Kurdistan from the Earliest Historical Times to the Present* (translated by Muhammad Ali Awni, Part One, Second Edition). Baghdad: General Cultural Affairs House.

الجغرافيا التاريخية والتحوليات الإدارية لكرديستان وإقليم فارس؛ دراسة
مقارنة في ضوء المصادر البلدانية والتاريخية الفارسية والعربية

- 10- Al-Tabari, Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir. (1967). The History of the Prophets and Kings (edited by Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim). Cairo: Dar al-Ma'arif.
- 11- Al-Ulayawi, Dr. Abdullah. (2005). Kurdistan under the Mongols 1220-1335 AD: A Study in Political History. Sulaymaniyah.
- 12- Al-Mas'udi, Abu al-Hasan Ali ibn al-Husayn ibn Ali. (1938). Muruj al-Dhahab wa Ma'adin al-Jawhar (Refer to its original source: Muhammad Muhyi al-Din Abd al-Hamid). Part Two. Baghdad: Dar al-Raja' for Printing and Publishing.
- 13- Nikitin, Basil. (1992). The Kurds (Translated by: Salih Barwari). ASO Publications.
- 14- Al-Hamadhani, Rashid al-Din Fadl Allah. (1960). Jami' al-Tawarikh: History of the Mongols (Ilkhanids - History of Hulagu) (Translated into Arabic by: Muhammad Sadiq Nash'at, Muhammad Musa Hindawi, and Fuad Abd al-Mu'ti al-Sayyad; Reviewed by: Yahya al-Khashab). Cairo: Dar Ihya' al-Kutub al-Arabiyya.
- 2: Persian History
- 15- Bidlisi, Sharaf Khan. (1377 Sh). Sharafnama (corrected by Vladimir and Liaminov Zernov). Tehran: Legends Publishing.
- 16- Rahmati, Mohsen. (2020). The importance of Nuzhat al-Qulub is to clarify the historical geography and designate the role of the Ilkhani in Kurdistan. Dovsname Ilmi Tarikh-e-Nigri and Tarikh-e-Nigari Daneshgah Al-Zahra (S), 29 (24), 117-139.
- 17-Saidi, teacher; And Zargarit, Ghulam Hussein. (2017). The development and formation of the meanings of the Kurdish word from the sources of the Islamic cycle (first century Hijri). Journal of Iranian History, 21(5/79), 91-116.
- 18- Qazwini, Hamdullah Mustafi. (1913). Nuzhat al-Qulub (The Third Article on the Descriptions of Countries, Provinces, and Bekaa) (with a copy and correction by Lee Strange). Leiden: Brill Press (published by the Trustees of the Gibb Memorial Endowments).
- Symbol: A graphic explanation (English)
- 19-Le Strange, G. (1905). The Lands of the Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Moslem Conquest to the Time of Timur. Cambridge University Press.
- 20-Minorsky, V. (1986). Kurd, Kurdistan. In The Encyclopedia of Islam (2nd ed., Vol. V, pp. 438-486). E. J. Brill.

